

ODESSA – SAN ILI STVARNOST IZGUBLJENIH HRVATA

Ovaj rad, kroz prikaz imperijalističke srži velikosrpske ideje i nemogućnosti implementacije jugoslavenske misli u srpske političke projekte, analizira dugo zanemarivanu problematiku Srpskog dobrovoljačkog korpusa u Odessi 1916. godine. Rad razmatra povijesni kontekst nastanka Srpskog dobrovoljačkog korpusa i oslikava mučnu situaciju Hrvata i Slovenaca koji su se prisilno borili pod srpskom zastavom i srpskim znakovljem - u srpskom korpusu. Njihova ideja da se korpus nazove jugoslavenskim izazvala je brojne sukobe koji su kulminirali 23. listopada 1916. godine na Kulikovu polju. Upravo ovo mjesto postalo je stratište za 13 Hrvata i ne samo za njih – broj žrtava daleko je veći! Svi oni bili su krivi samo zato što su se odbili boriti za srpske političke interese. U prilog navedenog istraživanja, kao bogat povijesni izvor, dodan je i fragmentiran prijepis saborske sjednice na kojoj Aleksandar Horvat donosi brojna svjedočanstva o stradanju Hrvata u Odessi. Ona su, po svemu sudeći, nagovijestila događaje u budućoj zajedničkoj državi.

Ključne riječi: *Velika Srbija; Nikola Pašić; velikosrpska ideja; Jugoslavenski odbor; Srpski dobrovoljački korpus; Aleksandar Horvat; interpelacija; Kulikovo polje; Odessa; Franko Potočnjak*

1. UVOD

„U Odessi je počelo. U krvavoj Odessi, u Kanatnom zavodu, gdje se masakriralo *en masse* i gdje su pokapajući mrtvace rekli onom grobaru, da ne treba da znade tko su ti ljudi, jer to su Hrvati. U Odessi se je klalo, tamo su pucale kosti i tamo su se davili utopljenici, i samo 23. oktobra 1916. ustrijeljeno je trinaest Hrvata poslije bune na Kulikovu polju.“¹

U listopadu 2016. godine napunila se stogodišnjica najstrašnije odmazde nad Hrvatima u Odessi. Na brutalan način ubijeno je 13 hrvatskih vojnika, samo zato što su se odbili boriti pod srpskim stijegom i znakovljem – za srpske nacionalne i političke interese. Zvuči nevjerovatno? I jest nevjerovatno! Međutim, veliki broj Hrvata i Slovenaca, koji se našao zarobljen u Rusiji, nasilno je poslan u Srpski dobrovoljački korpus. Cilj ovog rada jest prikazati događaje tijekom 1916. godine u Odessi

1 M. KRLEŽA 1990: 282.

koja je „mjesto da bude školom bratske sloge, ljubavi i pomirljivosti, postala školom i ognjištem međusobne mržnje.“

Politiku Srbije nemoguće je promatrati izvan imperijalističkih stavova nastalih u prvoj polovini 19. stoljeća. Upravo zbog toga rad će se započeti formulacijom velikosrpskih ideja koje se već dva stoljeća sustavno nastoje provesti na prostoru Balkana. Razmatrat će se širenje jugoslavenske misli u redovima srpskih političara, posebno Narodne radikalne stranke i njenog predsjednika Nikole Pašića koji je u razdoblju zrelosti jugoslavenske ideje stalno bio na vlasti. Problematika istog nikako nije nepoznata ili neobrađena u historiografiji. Detaljnije će se analizirati nepopustljivost i isključivost srpske vlade u osnivanju dobrovoljačkog korpusa, a time i stalna težnja k zatiranju svega onoga što je hrvatsko. O tome je iscrpno pisala utjecajna češka povjesničarka M. Paulova, dok su se drugi radovi ovom tematikom uglavnom bavili samo fragmentarno. Bogat izvor podataka predstavlja i djelo F. Potočnjaka², inače suvremenika turbulentnog razdoblja i jednog od najvažnijih svjedoka o življavanju Srba nad zarobljenim Hrvatima u Odessi.

Tijekom istraživanja ove problematike istaknut ću važnost i značenje saborske interpelacije Aleksandra Horvata iz 1918. godine koja je dala snažan pečat u otkrivanju vjekovne srpske agresije na hrvatsku teritorijalnu, političku i kulturnu osebnost. Upravo ova interpelacija najzrelije objašnjava slijed navedenih događaja. Isto tako, mora se navesti da su se ovom interpelacijom, tijekom svih ovih godina, bavili jedino G. Grlica (u obradi na engleskom jeziku) i Stjepan Matković. Zašto? Možemo postaviti tisuću pitanja, no samo je jedan odgovor. Politički odnosi, u sastavu zajedničke države Hrvata i Srba, nisu dozvoljavali bilo kakvo „grebanje ispod površine“. Zbog toga su mnoge teme, koje nisu odgovarale karakteru jugoslavenskog jedinstva, ostale zaboravljene ili često zataškane.

Razmišljajući o svemu navedenom, može se zapitati gdje su skrivene činjenice svega onoga što se dogodilo u Odessi. I ne samo u Odessi! Ona je samo početni čin provođenja u djelo svega onoga što je naviještano gotovo cijelo jedno stoljeće prije. Jesu li dubine Crnog mora zauvijek skrile tajne hrvatske povijesti ili te tajne, na ovaj ili onaj način, vrište za svojim otkrivanjem? One nas, zasigurno, pozivaju i otkrivaju sve ono što jesmo i sve ono što trebamo biti.

2. VELIKOSRPSKA IDEJA

Vanjski i nacionalni politički program Srbije drži konstantu zadnja dva stoljeća. On je postao temelj srpskih pozicija kroz 19. stoljeće, idejni cilj radikalnu Nikolu Pašiću, vodilja takozvanom integralnom jugoslavenstvu Aleksandra Karađorđevića pa sve do suvremene težnje S. Miloševića i V. Šešelja potkraj 20. stoljeća.³ Unatoč različitim povijesnim procesima, idejni obrazac ima jasan cilj – Veliku Srbiju. Podloga programa za iredentističku⁴ i hegemonističku ekspanziju, koji sadrži bitnu značajku teritorijalne opsjednutosti, može se pratiti od ideja sastavljenih u Garašaninovu *Nacertaniju* (1844.). Ilija Garašanin, inače u to vrijeme srpski ministar unutrašnjih poslova, postao je glavna osoba u razmatranjima velikosrpske politike.⁵ On je u tekstu kojeg je sastavio František

2 Franko Potočnjak bio je političar i član Jugoslavenskog odbora, u čije je ime radio na stvaranju jugoslavenske države. Godine 1916. poslan je u carsku Rusiju sa zadaćom da pripremi teren za stvaranje dobrovoljačke vojske u Odessi.

3 D. DUKOVSKI 2005: 147.

4 Težnja za pripojenjem svojoj zemlji tuđih teritorija.

5 I. BANAC 1995: 64.

Zach⁶ zamijenio federalističke ideje onim centralističkim i tako stvorio prvu programsku formulaciju velikosrpske ideje.⁷ U centru svojih razmišljanja, Garašanin Srbiju vidi kao predvodnika nove južno-europske tvorevine u kojoj će se upravljati iz Beograda.⁸ Prema tome, stvara se nacionalni cilj koji teži ujedinjenju svih Srba u jednu državu pod srpskim vodstvom.⁹ Neizbježna je konstatacija kako će ovaj dokument, kojemu je osnovni motiv širenje srpskog prostora i asimilacija drugih nesrpskih nacionalnih skupina, imati golem utjecaj na politiku Srba prema ostalim Južnim Slavenima.¹⁰

Dok je Garašanin iznio ideje kako druge narode posrbiti, Vuk Stefanović Karadžić (1787.-1864.) u jednom je tekstu *Srbi svi i svuda* (1836.) sve susjedne narode uvrstio u Srbe. Jedna od glavnih postavki ovog srpskog jezičnog reformatora jest kako su svi oni koji govore štokavštinom Srbi, bez obzira na vjeru. Iz toga proizlazi da su katolici pokatoličeni Srbi, a muslimani islamizirani Srbi. Ukratko, Karadžić je stvorio nacionalnu ideologiju koja je težila asimilaciji katoličkih Hrvata i bosanskih muslimana s ciljem stvaranja Velike Srbije.¹¹ Dosta je pisao o lingvističkim problemima, a kako bi opravdao svoje iskrivljene činjenice i jezične datosti, pribjegavao je krivotvorenju povijesnih podataka, dokazujući lažnim argumentima plemenite projekte srpskog naroda. No, bez obzira na (pseudo)znanstvenost činjenica, zamisli Garašanina i Karadžića neprestano će biti na raspolaganju velikosrpskoj ideologiji. Upravo će te ideje preuzimati srpski političari i implementirati ih u svoje političko djelovanje. Lako je zaključiti kako su srpski intelektualci i političari, opsjednuti teritorijem, u potpunosti negirali kulturne, povijesne i etničke osebnosti svojih nesunarodnjaka te tako stvorili najveću prijetnju i čimbenik destabilizacije Hrvatske.¹² Ta je politika obilježena posesivnošću i šovinizmom, a bilo ju je moguće provesti, kako je već spomenuto, isključivo iskrivljenim i krivotvorenim činjenicama.¹³

činjenice	+ zlorabe i falsifikati	+ metafizički elementi	= ciljevi
povijesna: nemanjičko carstvo (14. st.)	pristrano tumačenje; osporavanje susjednih subjektiviteta	Srbi: izabrani narod	Velika Srbija
narodnosna: raseljenost Srba	operacionalizacija Prečana; brojčani falsifikati; jezično "jedinstvo"; "troimeni narod"; jugoslavenstvo; prevjeravanje; etničke granice	prijetnje ("opasna zemlja")	ujedinjenje "srpskih zemalja"; "svi Srbi u jednoj državi"
geopolitička: geografski nedostaci (LLC)	"antietnografska nužnost"; amputacije; centralizacija		hegemonizam

Slika 1. Obrazac velikosrpskih teritorijalnih posezanja (preuzeto iz M. KLEMENČIĆ 1993: 287.)

3. PRIPREMA ZA OSLOBOĐENJE I UJEDINJENJE

Ideja o oslobođenju Hrvata, Slovenaca i Srba od austro-ugarske vlasti i njihova ujedinjenja s Kraljevinama Srbijom i Crnom Gorom, bila je početkom 20. stoljeća vrlo raširena. Još potkraj 1913. godine u Splitu su se sastali srpski narodni poslanici iz bosansko-hercegovačkog Sabora u Sarajevu

6 František A. Zach (1807.-1892.), rodom iz Moravske, radio je u službi kneza Adama Czartorykoga koji se našao na čelu poljske političke emigracije iz 1830. godine. O federacijskim planovima Adama Czartoryskog v. D. DUKOVSKI 2005: 139.

7 D. DUKOVSKI 2005: 147.

8 Teritorijalne i idejne aspekte Garašaninove politike (i općenito projekte velikosrpske ideje) iscrpno prikazuje M. VALENTIĆ 1991: 41-64.

9 D. DUKOVSKI 2005: 140.

10 D. DUKOVSKI 2005: 140.

11 I. BANAC 1995: 62-64.

12 Iscrpno o genezi ovog problema: Mirolav Brandt et alii, *Izvori velikosrpske agresije, Zagreb, 1991.*

13 M. KLEMENČIĆ 1993: 285-304.

s dr. Antom Trumbićem (prvakom Hrvatske stranke prava iz Dalmacije) i dr. Josipom Smodlakom (prvakom Napredne stranke Dalmacije) koji su prije svega zaključili da u slučaju rata između Austro-Ugarske i Srbije što veći broj predstavnika Hrvata i Srba iz Monarhije povede akciju za oslobođenje i ujedinjenje. Istaknuto je kako Srbija po inherentnom pravu treba odigrati ulogu balkanskog Pijemonta.¹⁴ Po tome bi Srbi i Hrvati trebali prihvatiti ideju jugoslavenskog ujedinjenja, a Srbija bi, kao nezavisna država, tu politiku zastupala na međunarodnoj sceni.¹⁵

Međunarodne prilike počele su se odvijati dramatičnom brzinom nakon atentata na austro-ugarskoga prijestolonasljednika Franju Ferdinanda u Sarajevu 28. lipnja 1914. godine. Taj događaj zapalio je ionako kratak fitilj između dvaju suprotstavljena tabora – Centralnih sila i Antante – i pokrenuo Prvi svjetski rat. U tom trenutku otvorila se perspektiva za rješenje južnoslavenskog nacionalnog pitanja pa je provedena akcija za realizacijom zajedničke države. Držeći se zaključaka o akciji za oslobođenje i ujedinjenje, Ante Trumbić, Frano Supilo i Hinko Hinković odmah su nakon izbijanja Prvog svjetskog rata emigrirali u tada još neutralnu Italiju. Najprije su se okupili u Veneciji, zatim u Firenzi, a potom prešli u Rim, gdje se već nalazio poznati kipar Ivan Meštrović.¹⁶

Cilj emigranata bio je obavještavanje sila Antante o težnjama Hrvata, Slovenaca i Srba u Austro-Ugarskoj Monarhiji; imperativ je bio na oslobođenju od tuđinske vlasti i ujedinjenju sa Srbijom i Crnom Gorom. Zbog toga se javila inicijativa osnivanja odbora emigranata koji će, kao političko tijelo, raditi na promidžbi oslobođenja i ujedinjenja. Jugoslavenski odbor osnovan je 30. travnja 1915. u hotelu Madisson u Parizu na čelu s dr. Antom Trumbićem sa sjedištem u Londonu.¹⁷ Glavna pretpostavka za stvaranje jugoslavenske države jest rušenje i rasformiranje Austro-Ugarske Monarhije kako bi se oslobodile potlačene južnoslavenske zemlje i stvorila mogućnost njihova uključivanja u zajedničku državu.¹⁸ U tom pravcu Jugoslavenski odbor i srpska vlada rade na istoj zadaći. Međutim, ciljevi jednih i drugih nisu bili isti, a razlike i sukobi javit će se već početkom same suradnje. Političke ideje širenja srpskog prostora, iako protivne svim koncepcijama jednakosti i jedinstvenog jugoslaslenstva, zauzele su vodstvo.

4. POLITIČKE PRILIKE U SRBIJI

Kako I. Banac piše: „nijedan drugi čimbenik u Srbiji nije s većim pravom... ponio naslov povijesne stranke.“¹⁹ Riječ je o najjačoj političkoj opciji, Narodnoj radikalnoj stranci, koja je ojačala parlamentarne ustanove i „stvorila iz opanaka demokratsku Srbiju.“²⁰ Od 1903. do 1914. godine

14 U Pijemontu (Kraljevini Sardiniji) započeo je proces ujedinjenja Italije. Sličnu tendenciju i želju imala je i Srbija na Balkanu.

15 M. PAULOVA 1925: 7.

16 H. MATKOVIĆ 1993: 20.

17 Osnivanje Jugoslavenskog odbora ubrzao je agresivni nastup Italije prema istočnoj jadranskoj obali. Kako je Italija proglasila neutralnost, vrbovanja od strane Saveznika, ali i Centralnih sila započela su u punom jeku. Sile Antante bile su spremne ispuniti talijanske zahtjeve te je na kraju Italija ipak prešla na njihovu stranu. Potpisali su Londonski sporazum 26. travnja 1915. godine. Taj trgovački sporazum podrazumijeva neutemeljeno međunarodno raspolaganje hrvatskim teritorijem za potrebe stvaranja političko-diplomatskog cilja, točnije pridobivanja Italije na stranu Saveznika. Londonskim ugovorom sile Antante su, za stupanje u rat na „pravoj strani“, Italiji obećale: dio slovenskih zemalja, Istru, sjevernu Dalmaciju sa Zadrom i Šibenikom, gotovo sve otoke, a u Albaniji dio teritorija s lukom Valonom. Osim što je predviđao Italiji prostranstva, sporazum je također sadržavao posebne klauzule o mogućim srpskim polaganjima prava na hrvatsku obalu. Prema: H. MATKOVIĆ 1998: 32.

18 H. MATKOVIĆ 1998: 22.

19 I. BANAC 1995: 123.

20 I. BANAC 1995: 123.

Radikalna je stranka stalno bila na vlasti, a tu je poziciju zadržala i u ratno vrijeme, no tada u koaliciji sa Samostalnom radikalnom strankom (na čelu s Ljubom Davidovićem).²¹ Radikali su često isticali kako jugoslavenska država ne smije biti nova, nego stara država, tj. proširena Srbija. U skladu s tim, smatrali su da u toj državi Srbi čine maticu pa su pozvani da državom i upravljaju. Iz takvih političkih stajališta proizašao je i temelj njihovog programa – velikosrpski hegemonizam i čitava njihova politika.²² Iako su se u stranci pojavljivale brojne frakcije koje su htjele preuzeti vodstvo, sve su one bile izrazito velikosrpske orijentacije.²³

Predsjednik Radikalne stranke i njen glavni autoritet bio je Nikola Pašić. Spretan političar i diplomat koji je bio na čelu stranke sve do svoje smrti 1926. godine. Vodio je politiku nezamjeranja, spreman prilagoditi svoju taktiku okolnostima, kako bi u potpunosti ostvario povijesni plan Srbije. Upravo je on osoba koja će u ključnim trenutcima za hrvatsku državnu opstojnost odigrati presudnu ulogu, a njegovo vodeće načelo, u vezi sa srpskom hegemonijom, jasno će doći do izražaja kroz subverziju federalističkih tendencija Jugoslavenskog odbora. Prema tome, za Pašića i njegovu stranku, čitav proces narodnog ujedinjenja ima isključivo velikosrpski karakter.

Jugoslavenska misao, koja je tek od početka Prvoga svjetskog rata postala ostvariva, slabo prodiire u redove srpskih političara.²⁴ Izrazitija težnja za ujedinjenje slovenskih i hrvatskih zemalja sa Srbijom može se pratiti nakon svrgavanja Obrenovića i dolaska dinastije Karađorđevića 1903. godine. Međutim, važno je naglasiti kako se i tada radilo isključivo samo o priključenju hrvatskih i slovenskih zemalja budućoj Velikoj Srbiji. Ovdje je također, nakon više od pola stoljeća djelovanja Garašanina i Karadžića, vidljiv ustaljeni obrazac srpskih političara, a to je širenje srpskog teritorija i asimilacija nesrpskog stanovništva. U tom smislu, srpska vlada podupire misao o ujedinjenju Srba, Hrvata i Slovenaca, naravno, u onoj mjeri koja ne šteti njezinu programu. Teoretski, postupak stvaranja zajedničke države bio je pokušaj ujedinjenja južnoslavenskih naroda, ali u praksi (koju predvodi srpska politika) bio je to još jedan pokušaj stvaranja stoljetnog programa svih srpskih vlada – proširene Srbije. Takva politika svakako će biti na štetu opstojnosti hrvatskog teritorija i hrvatskog naroda. Na sličnim idejama nastao je list *Slavenski jug* (pokretač Boža Marković) 1903. godine koji je postavio za cilj širenje misli o potrebi stvaranja jugoslavenske države oko Srbije kao Pijemonta. Drugim riječima, oni koji prihvaćaju ideju povezivanja jugoslavenskih zemalja u jednu državu, tu zajednicu vide oko Srbije kao središta.

Predsjednik srpske vlade Nikola Pašić, podržao je inicijativu osnivanja Jugoslavenskog odbora, ali samo u kontekstu ostvarenja političkih ciljeva srpske vlade. On je procijenio da se okupljene emigrante i njihovo istupanje može iskoristiti u cilju širenja Srbije. Smatrao je kako bi buduća država trebala izrasti iz Srbije kao stožera, a Hrvati i Slovenci stopiti se u jedan narod. Prema tome, Pašić će surađivati s Jugoslavenskim odborom, ovisno o potrebama i mogućnostima srpske politike koja na ujedinjenje gleda kao na taktiku postepenog i etapnog širenja. Pokazalo se da je Jugoslavenski odbor bio samo propagandno sredstvo Pašićeve zamisli koju sjajno oslikava izjava: „Hrvatima bi se mogli dati ustupci koji ne kvare jedinstvo države i ne otežavaju konačno kristaliziranje jedinstvene nacije.“²⁵ Jedinstvo države prema Pašiću značilo bi stvaranje centralne države na temeljima velikosrpskih ideja, a kristaliziranje jedinstvene nacije potpunu asimilaciju svih nesrpskih naroda sa Srbima. S druge strane, emigranti su smatrali kako

21 H. MATKOVIĆ 1998: 103.

22 H. MATKOVIĆ 1998: 103.

23 H. MATKOVIĆ 1998: 103-105.

24 Više o jugoslavenskoj ideji v. H. MATKOVIĆ 1998: 16-26.

25 D. ŠEPIĆ 1970: 26.

jugoslavenski krajevi ne smiju biti tretirani kao objekt oslobođanja od strane Srbije ili da se oni Srbiji daju kao kompenzacija za njeno sudjelovanje protiv neprijatelja.²⁶ Međutim, „njihova suradnja sa srpskom vladom bila je nužna, jer je ujedinjenje imalo veće izgleda ako se za njega bori Srbija koja je saveznica sila Antante.“²⁷

Prije svega važno je naglasiti političku i diplomatsku prednost Srbije u odnosu na Hrvatsku. Prvo, Srbija je u rat ušla kao neovisna država te se na kraju samog rata našla na pobjedničkoj strani. Drugo, Hrvatska pod habsburškom krunom nije mogla izraziti nacionalne ideologije Južnih Slavena „kao što su ih mogle izraziti manifestacije srpske ideologije u monarhijskim, vojnim i crkvenim institucijama nezavisne Srbije.“²⁸ Najzad, ovo će biti ključni čimbenici kojima će Srbija nametnuti svoju supremaciju u Kraljevini SHS/Jugoslaviji. Srpsko je vodstvo od početka ratnog sukoba shvatilo kako će doći do velike promjene u položaju Srbije na Balkanu: Srbija je mogla postati kolonija proširene Habsburške Monarhije (kao i Bosna i Hercegovina) ili je pak, u slučaju pobjede, mogla ostvariti svoje težnje na račun Austro-Ugarske.²⁹

Nadalje, Srbija će, vjerujući u pobjedu Saveznika, pravac politike prije svega usmjeriti na vizije srpskog ekspanzionizma. Prema tome, pristupila je ideji oslobođenja i ujedinjenja Srba, Hrvata i Slovenaca koja neće isključivati velikosrpski program. U ovom slučaju Pašić ima dva rješenja. Prvo („veliko rješenje“) predviđa ujedinjenje Srba, Hrvata i Slovenaca u jednu državu, ali pod srpskim vodstvom koje će im osigurati dominaciju. Drugo („malo rješenje“) ograničava se „samo“ na ujedinjenje srpskog naroda i stvaranja Velike Srbije u koju bi bile uključene Crna Gora, Bosna i Hercegovina, dijelovi Hrvatske (Slavonija i južni dio Dalmacije) te južni dio Ugarske tj. Vojvodina.³⁰ S obzirom na to da sile Antante sve do zadnje godine rata nisu namjeravale rušiti Austro-Ugarsku, veće izgleda za ostvarenje svog političkog cilja Pašić vidi u „malom rješenju“, no istovremeno vodi računa i o „velikom rješenju“ ukoliko dođe do promjene situacije.³¹ Prema ovim usmjerenjima i svim navedenim činjenicama, Srbija je krenula u osnivanje „jugoslavenskih dobrovoljačkih“ jedinica u Odessi, nastalih samo u teoriji na jedinstvu Srba, Hrvata i Slovenaca, a u stvarnosti prožetih srpskim ekskluzivizmom i nepopustljivošću.

5. SRPSKI DOBROVOLJAČKI KORPUS U ODESSI

5. 1. Ideja o dobrovoljačkim jedinicama

Kako bi emigranti dokazali svoje istinske stavove Saveznicima, odlučili su oformiti Jadransku legiju, vojnu jedinicu Hrvata i Slovenaca koja bi se borila na strani Saveznika. Predviđalo se da legija neće biti sastavljena samo od prebjega iz domovine, već i od iseljenika iz Sjeverne i Južne Amerike. Glavni zadatak legije bio bi izvršenje „narodne zadaće“, točnije oslobođenje naroda od „austrijskog

26 D. ŠEPIĆ 1961: 159.

27 H. MATKOVIĆ 1998: 29.

28 I. BANAC 1995: 113.

29 I. BANAC 1995: 91.

30 H. MATKOVIĆ 1998: 36.

31 Sile Antante vodile su politiku u smjeru europske ravnoteže. U tom kontekstu, rušenje Austro-Ugarske nije dolazilo u obzir. Čak ni oružano neutralna Italija (do 26. travnja 1915. godine) svoje pretenzije na istočnu jadransku obalu nije vezivala uz rušenje Austro-Ugarske. Činjenica koja najbolje govori o spomenutom jest potpisivanje Londonskog sporazuma kojim su se sve četiri države potpisnice (Rusija, Francuska, Velika Britanija i Italija) opredijelile za njeno teritorijalno smanjenje, a ne rušenje. Državnici sila Antante svoj stav će primijeniti tek u ljeto 1918. godine. Razlog je ležao u boljševičkoj opasnosti, koja bi mogla naći povoljnu podlogu za širenje revolucije kod potlačenih naroda Austro-Ugarske. Prema: H. MATKOVIĆ 1993: 23-24.

i mađarskog zvjerstva“, kako bi se pripremio teren za ujedinjenje.³² Međutim, težnje emigracije za osnivanjem legije, protumačene su u Srbiji kao separatistička opasnost.³³ Drugim riječima, legija bi mogla postati zasebna vojna sila koja će izbjeći srpsku kontrolu.³⁴ Ona bi se, prema Pašićevu viđenju, mogla upotrijebiti za oslobođenje Hrvatske čime bi Srbija bila lišena te zasluge.³⁵ Srpska je vlada, na bilo koji način, htjela zadržati i njegovati kult jedinog osloboditelja kako bi kasnije nametnula potpunu dominaciju. Također, Pašić se bojao da će jedna takva legija, na temelju svojih zasluga, nastojati ustrajavati na republikanskim idejama i federalnom uređenju buduće zajedničke države. Umjesto jugoslavenske vojske, Pašić je želio stvoriti dobrovoljački korpus koji će u svakom pogledu biti pod srpskim nadzorom. Zadržalo bi se srpsko ime, srpsko znakovlje i velikosrpski karakter, a na taj način Srbija bi ostala jedina krštena za proces oslobođenja i ujedinjenja. Jedna takva jedinica omogućila bi provedbu unitarističkog državnog uređenja, naravno, u korist Beograda kao središta i dinastije Karađorđevića kao vlastodržaca. Za sastav Pašićeve dobrovoljačke jedinice izvor žive sile potražio se u Rusiji, točnije među zarobljenicima razbijenih habsburških postrojbi.

5. 2. Početci stvaranja korpusa

Rusija je još od početka Prvog svjetskog rata konstantno bila u izravnom okršaju s austro-ugarskim trupama. Te su trupe masovno bile popunjene nezadovoljnim i potlačenim Srbima, Hrvatima i Slovencima iz Monarhije, koji su samo čekali trenutak da se predaju ili dezertiraju. Upravo zbog toga nastaje dobrovoljački pokret ruskim zarobljenika; oni se, bilo da su u rusko zarobljeništvo dopali slučajno ili da su onamo pošli s mišlju da se bore protiv Austrije, nesebično stavljaju u službu za ostvarenje narodnih ciljeva.³⁶ Zarobljenici traže da ponovno budu poslani u borbu, ali ovaj put na strani Srbije i za slobodu zajedničke države. S vremenom se na ruskim frontama skupilo podosta prebjega iz Monarhije koji ne žele ispustiti oružje tvrdeći „da nisu tu da umru u ruskim logorima, nego da se bore protiv Austrije.“³⁷ „Znalo se da tamo (u Rusiji) ima na par stotina tisuća vojnopljenika Srba, Hrvata i Slovenaca iz austro-ugarske monarhije.“³⁸ Pašić je u tom trenutku vidio priliku za sastavljanje dobrovoljačkog korpusa koji bi bio nositelj srpske misli, isključivo svojim vojnim djelovanjem, dok je s druge strane, Jugoslavenski odbor vidio korpus kao najjaču diplomatsku potporu u ostvarenju strategijskih i nacionalno-političkih ciljeva. Iz ovog je vidljivo da Srbija nije tražila političko značenje ovog „velikog projekta“, već je samo željela osigurati efektivnu vojnu pomoć u zaokruživanju srpstva i srpskih zemalja. Prema tome, ideja narodnog jedinstva Srba, Hrvata i Slovenaca, zahtjev za njihovo oslobođenje i ujedinjenje, nije bila misao vodilja srpske politike.³⁹ Njihove želje i težnje samo su teoretski išle putem narodnog jedinstva, ali u praksi takva politika nije bila ništa više od provođenja velikosrpskih ideja. Međutim, što je sa svima onima koje je u Odessu dovela „čista ljubav“ prema jedinstvenom narodu, zvao se on Slovenac, Hrvat ili Srbin?⁴⁰ Što je s onim brojnim Hrvatima i Slovencima koji su proljevali vlastitu krv za „sveto jugoslavensko ime“?

32 F. POTOČNJAK 1926: 88.

33 H. ČAPO 2014: 41.

34 G. GRLICA 2000: 8.

35 I. BANAC 1995: 96.

36 M. PAULOVA 1925: 156.

37 M. PAULOVA 1925: 157.

38 F. POTOČNJAK 1926: 4.

39 F. POTOČNJAK 1926: 106.

40 F. POTOČNJAK 1926: 9.

Prije početka rata Srbija, kao ni Rusija, nisu pomišljale na ovakav rasplet situacije – nisu niti mogle pomisliti da će „neuki“ puk biti toliko zadojen idejom jugoslavenskog jedinstva koja je stvorila dobrovoljački pokret. Tome jasno u prilog ide činjenica da pitanje dobrovoljaca i pitanje osnivanja dobrovoljačkog korpusa nije nikad ugovoreno sve do početka 1916. godine.⁴¹ Prva naznaka oživljavanja dobrovoljačkog pokreta bila je puštanje nekoliko stotina zarobljenika iz Rusije, koji su u zimu 1915. godine popunili redove srpske vojske.⁴² No, za ozbiljniji razvoj tog pokreta bila je potrebna šira akcija. Kako se s vremenom misao o dobrovoljačkom pokretu širila, početkom ljeta 1915. godine, u Rusiji je počelo diplomatsko djelovanje srpske vlade i emigranata iz Jugoslavenskog odbora. Emigracija, na čelu s Trumbićem, imala je više karakter pripreme, koncentrirajući se na širenju brošura i propagandne o jugoslavenskoj državi, dok je Pašićeva vlada na intenzivniji način pristupila ovom problemu.⁴³ Srbija je već sredinom 1915. godine poslala nekoliko oficira da vrše agitaciju među diplomatskim krugovima ruske elite kako bi ih informirali o nužnosti dobrovoljačkih postrojbi, a već početkom rujna otvorila je i srpski generalni konzulat u Odessi na čelu s Markom Cemovićem.⁴⁴ Međutim, glavni problem koji se postavio jesu točke međunarodnog prava na koje se Rusija stalno pozivala i koje ne dopuštaju stvaranje vojske od zarobljenika. Činilo se da diplomatska akcija, koja je u početku zastupala stav da se dobrovoljci preko Soluna šalju u Srbiju, ide u najboljem redu, no zbog ratne katastrofe u kojoj se našla Srbija krajem 1915. godine, ona je dodirnula mrtvu točku. Upravo zbog gore navedenih događaja, ruska vlada prekida slanje dobrovoljaca prema Srbiji. Ruski politički krugovi načelno su znali za austrijski napad na Srbiju, ali nisu ni slutili da je situacija toliko kaotična. Ruski car, kad je saznao kroz kakvu je kalvariju prošao srpski narod i to bez pomoći „Majke pravoslavija“, osjećao se krivim te je dopustio stvaranje Srpskog dobrovoljačkog korpusa. Riječi M. Paulove izvrsno opisuju stav ruskog cara: „Taj uzmak od međunarodnog prava, otkupila je Srbija od Rusije svojom katastrofom.“⁴⁵ Diplomatska pragmatičnost na vrhuncu – nema joj se što zamjeriti! Početkom siječnja 1916. godine, pitanje dobrovoljaca u potpunosti je riješeno po zapovjedi u kojoj su se svi zarobljenici iz Austro-Ugarske trebali uputiti prema Odessi. Vojna jedinica nazvana je Srpski dobrovoljački korpus, a njezino djelovanje u jugoslavenskoj historiografiji često je prikazivano kao rezultat bratske borbe Srba, Hrvata i Slovenaca, prožete jednakošću i osjećajem slobode. U tom razdoblju političke represije, nije se ni smjelo drukčije govoriti, a kamoli pisati. Korpus je postao mjesto zločina nad Hrvatima i dugo prešućivana tajna.

5. 3. Antagonizmi u korpusu

Potaknuti političkom idejom, dobrovoljci će vojnim djelovanjem raditi na oslobađanju od austrijskog jarma u duhu srpsko-hrvatsko-slovenskog jedinstva. Prema toj ideji, Srpski dobrovoljački korpus u Odessi za Jugoslavene iz Monarhije predstavljao je svetu formaciju koja će se boriti za narodnu stvar. U početku se nisu zamarali oko srpskog naziva korpusa jer su smatrali da „ime Srbin i srpski označuje čitav narod.“⁴⁶ Međutim, kako je vrijeme prolazilo, njihova uzbuđenost i zanesenost narodnom idejom postavila se kao potpuni promašaj. Nikola Pašić je preko oficira, koji su zapovijedali korpusom,

41 M. PAULOVA 1925: 156.

42 M. PAULOVA 1925: 156.

43 M. PAULOVA 1925: 170.

44 M. PAULOVA 1925: 171.

45 M. PAULOVA 1925: 168.

46 F. POTOČNJAK 1926: 9.

provodio ekskluzivističku politiku tako da je srpski element u potpunosti prevladao. Tome u prilog išla je činjenica da je korpus u početku bio popunjavan uglavnom srpskim dobrovoljcima kojih je u travnju 1916. godine bilo 9751, nasuprot 84 Hrvata i 14 Slovenaca.⁴⁷ Valja također naglasiti, s druge strane, da je broj oficira Hrvata i Slovenaca bio 137, a Srba oficira 116.⁴⁸ Razlog tomu, Potočnjak vidi u nedovoljnoj zadojenosti hrvatskih i slovenskih vojnika nacionalnoj i političkoj ideji narodnog oslobođenja. Tako su neki isticali „da su se zakleli na vernost caru Franji Josipu i da će mu do smrti ostati verni.“⁴⁹ Dok su neobrazovani vojnici vidjeli svoju sigurniju budućnost unutar granica Austro-Ugarske Monarhije, obrazovani oficiri bili su pobornici narodnog jedinstva. Zbog toga se, najviše među Hrvatima, pitanje naziva korpusa sve više potenciralo, nastojeći da se korpus nazove jugoslavenskim. Naziv srpski bio je u potpunosti opreci sa svim naravnim pravima i idealima hrvatskih vojnika te je nastojao da se čitavo hrvatstvo posrbi.

S obzirom na mali broj Hrvata i Slovenaca u korpusu, Jugoslavenski odbor odlučuje strategijski pristupiti problemu tako da se aktivnije upusti u agitaciju među dobrovoljcima i na taj način postigne što više prijava za izvršenje „svetih ciljeva“. Prije toga, agitaciju su vršili srpski poslanici među Srbima „ističući samo srpstvo i srpsku zavjetnu misao, Kosovo i Lazarovu kletvu.“⁵⁰ Situacija se nakon travnja 1916. godine u potpunosti promijenila, a umjesto samo pravoslavnih Srba, u Odessu su počele dolaziti čete prepune Hrvata i Slovenaca – prava jugoslavenska vojska. Ipak, ne samo da ovim „nije bila izliječena bolest ekskluzivizma pravoslavnih Srba“, već je ona poprimila teže, dotad neviđene oblike te uzrokovala brojne simptome.⁵¹ Sve veći broj dobrovoljaca iz Monarhije shvaća kako su iskorišteni za srpske političke ciljeve, a prvobitno oduševljenje velikom idejom oslobođenja naroda u potpunosti je nestalo.⁵² U tim prilikama, dobrovoljci sve češće ističu jugoslavensko ime kako bi opravdali svoju vlastitu borbu za narodno jedinstvo. Međutim, srpski oficiri prijetili su „da će biti strijeljan svako ko bude o jugoslavenstvu govorio, da će biti predan komitama i da će ga mrak izjesti.“⁵³ Za oficire, prožete srpskim ekskluzivizmom, jugoslavensko ime nije značilo ništa više od negacije srpstva, mržnje prema Srbiji i srpskom imenu.⁵⁴ Oni koji su inzistirali na promjeni srpskog imena proglašeni su odmetnicima, a sama misao o jugoslavenstvu primljena je kao hereza.⁵⁵ Srpski oficiri nikako nisu mogli shvatiti da je korpus politička organizacija, da ga je stvorila politička ideja o jedinstvu te da mu je dala svrhu i cilj postojanja. Oružje koje su dobrovoljci uzeli u ruke bilo je samo sredstvo kojim će ostvariti svetu misiju oslobođenja naroda. „Otuda odvratnost od imena jugoslavenskoga, hrvatskog i slovenačkog...“⁵⁶

Zbog uznemirenosti hrvatskih dobrovoljaca, Potočnjak ističe kako je „stanje u Odredu derutno i gotovo da se sav Odred raspadne, a za jugoslavenstvo se ne prijete ništa manje nego smrću.“⁵⁷ Dalje zaključuje: „Bratstvo, jednakost, istovjetnost i jedinstvenost zadaće i budućnosti ne vežu ih onako

47 M. PAULOVA 1925: 192.

48 F. POTOČNJAK 1926: 108.

49 F. POTOČNJAK 1926: 105.

50 F. POTOČNJAK 1926: 141.

51 F. POTOČNJAK 1926: 143.

52 M. PAULOVA 1925: 191.

53 F. POTOČNJAK 1926: 10.

54 M. PAULOVA 1925: 253.

55 F. POTOČNJAK 1926: 110.

56 F. POTOČNJAK 1926: 111.

57 F. POTOČNJAK 1926: 7.

kako bi to moralo da bude u stvaraocima i budućim članovima jedne i iste otačbine-države.“⁵⁸ Unatoč svakodnevnim batinanjima i maltretiranju, Hrvati i Slovenci ne odustaju od nacionalno-političke ideje, zagrijeti za nju svom snagom i ljubavlju. Međutim, kako bi umirili duhove i stali na kraj krivo-vjerju, srpski oficiri, na čelu s pukovnikom Branislavom Lončkijevićem, donose zapovijed kojom se zabranjuje vođenje bilo kakve političke rasprave. Ovim su činom Srbi pokušali spriječiti svaki pokret i svaku riječ, kojom se pokušavalo zamijeniti ime korpusa jugoslavenskim te „su krivim okom gledali svakoga ko se je usudio da samo i riječ progovori protiv naziva Odreda.“⁵⁹

„Doznao sam da se u Odredu šire razne političke ideje koje izazivaju nezadovoljstvo među oficirima i vojnicima. Ovo je protivno principima vojske i samog Odreda za što će komandant poduzeti mjere da se agitacija i rad u tako štetnom po Odred smislu više ne dozvoljava. Sva pitanja koja se odnose na Odred, ma u kom to smislu bilo, imadu ići preko komandanta Odreda.

Vojni izaslanik puk. Branislav Lončkijević v. r.“⁶⁰

Ionako kaotična situacija, dodatno se zaoštrila sredinom travnja kad su upravu nad korpusom preuzeli oficiri s Krfa pod vodstvom pukovnika Stevana Hadžića.⁶¹ On je u korpusu (i svim onim momcima koji su spremni proliti krv za narodni cilj) vidio jedinicu koja će biti, ni manje ni više, nova srpska vojska. Ona bi se, prema njemu, trebala boriti za srpske vojne ciljeve, a ne za nekakvu Jugoslaviju. Pukovnikov stav sjajno je opisao Potočnjak pišući: „Ideja narodnog jedinstva Srba, Hrvata i Slovenaca bila mu je nepoznata, njome niti ga je ko upoznao niti ga je njome zanosio.“⁶² Jasno definiranim vojnim i političkim usmjerenjima, srpski su oficiri, nasilnim metodama, krenuli u masovnu agitaciju među ruskim zarobljenicima. No, zbog terora koji su Srbi provodili zajedno s Rusima, javilo se veliko protivljenje Hrvata i Slovenaca koji nisu htjeli da ih se bez ikakva objašnjenja šalje u „dobrovoljački“ korpus. Agitacija se provodila na najbrutalniji način svakodnevnim ponižavanjima, a „ko se nije smjesta oglasio i pristao na to... bio je bijen i šamaren, šašćen šakama, čizmama i kundakom, a kad se time nije uspjelo,

Slika 2. Posveta srpske zastave u Odessi (preuzeto iz S. MATKOVIĆ 2004: 39.)

58 Izvadak iz pisma kojeg je F. Potočnjak uputio regentu Aleksandru 30. svibnja 1916. godine. Prema: F. POTOČNJAK 1926: 39.

59 F. POTOČNJAK 1926: 9.

60 Naredba komandanta Branislava Lončkijevića iz svibnja 1916. godine. Prema: F. POTOČNJAK 1926: 112.

61 M. PAULOVA 1925: 220.

62 F. POTOČNJAK 1926: 108.

bio bi mučen gladom.⁶³ Svakodnevno se u Odessu slijevala masa „dobrovoljaca“ (Aleksandar Horvat ih naziva *silovoljcima!*), koji su bili sistematično maltretirani ako ne bi prisegli kralju Petru.⁶⁴ Jedan od oficira je poviknuo: „...onaj ko ne će srpsko ime nego neko drugo ime neka istupi iz Odreda, pa neka ostanu samo i tri kaplje čiste krvi!“ Zbog toga su Hrvati i Slovenci koji su odbili nositi srpsko znakovlje i boriti se pod srpskim stijegom, bačeni i utopljeni u more.⁶⁵ San ili stvarnost izgubljenih Hrvata – prosudite sami!

5. 4. Pohod na Dobrudžu i listopadski dani

Prisilno mobilizirani Hrvati sve više su negodovali, no to je bio samo početak kalvarije. Naime, situacija se dodatno zaoštrila u ljeto 1916. godine, kad je na ruski zahtjev, Srpski dobrovoljački korpus poslan u borbu na rumunjsku frontu.⁶⁶ Sama ideja da se dobrovoljci pošalju na „tuđu frontu“, frontu koji ne rješava jugoslavensko pitanje, djelovala je demoralizirajuće na vojnike koji sve češće bacaju svoje oružje i otkazuju poslušnost. Zbog toga je F. Potočnjak uputio pismo Aleksandru ističući da je „Odred osnovan da pomaže oslobadjanju našeg naroda“, ali da ga se sada „upotrebljuje na rumunjskome frontu gdje nam ljudi ginu na tudjem frontu prije nego stanu izvršavati zadaću Odreda.“⁶⁷ Bez obzira na upozorenja, prva divizija je ipak poslana u borbu. Vojnici su slani u borbu s neispravnim oružjem, a o prvim ranjenicima koji su se vratili s rumunjskog fronta Potočnjak je zabilježio: „Ranjenici su dolazili u Odesu blatni i potpunoma zanemareni, bez odijela, bez šinjela, bez rubenine da se preobuku, bez pribijene pare u žepu. I nije bilo da se pravi bud kakva razlika između vojnika i oficira, jer su jednako trpili i stradali. Bilo je muka gledati ih kako siromaci leže u svojim krvavim košuljama, nepromijenjenim sa fronta, čekajući na engleske lazarete i na – plaću.“⁶⁸

Zbog sve većih žrtava koje su masovno počele pristizati u Odessu, ali i izdanog akta (rez. br. 43.) koji je govorio da svi Srbi, Hrvati i Slovenci iz Austro-Ugarske moraju postati „srpski vojnici Velike Srbije“, javio se snažan otpor vojnika.⁶⁹ Osim toga, dolaskom generala Mihajla Živkovića koji je početkom rujna preuzeo zapovjedništvo korpusa, počela je dotad neviđena nasilna mobilizacija po ruskim logorima kako bi se formirala i druga divizija.⁷⁰ Valja istaknuti kako je novi zapovjednik, uočivši probleme u korpusu, ipak podnio zahtjev da se korpus nazove jugoslavenskim, ali je srpska vlada to odbila s opravdanjem da je to „politička stvar.“⁷¹ Međutim, čitava ta farsa bila je ništa više od kozmetičkog prikrivanja pravih problema, a unutarnje stanje, ne samo da se nije nimalo promijenilo, dapače, ono je u listopadu 1916. godine poprimilo najstrašnji oblik. Tog nesretnog mjeseca u Odessu je stiglo oko 20000 dobrovoljaca, od toga 7000 Srba, 9000 Hrvata i 4000 Slovenaca, mahom dignutih u službu pod „kišom udaraca“ i prijetnjama smrću.⁷² Potočnjak ističe, kako je na svoje oči vidio, da „nije bilo dobrovoljca koji nije bio batinan“ te da nijedan od zarobljenika nije otišao bez

63 F. POTOČNJAK 1926: 163.

64 M. PAULOVA 1925: 223.

65 F. POTOČNJAK 1926: 114.

66 M. PAULOVA 1925: 224-225.

67 F. POTOČNJAK 1926: 34.

68 F. POTOČNJAK 1926: 148.

69 M. PAULOVA 1925: 252.

70 M. PAULOVA 1925: 252.

71 F. POTOČNJAK 1926: 162.

72 M. PAULOVA 1925: 253.

„poputbine“ koja se sastojala od dobre doze batina.⁷³ Vrhunac pobune dogodio se 23. listopada na Kulikovu polju, kad su tri jedinice odbacile oružje i tako otkazale posluš srpskim oficirima.⁷⁴ Već iste večeri netragom je nestalo 13 Hrvata; uzroke njihove zle kobi možemo tražiti u odbijanju srpskog znakovlja i borbe pod srpskim stijegom. Njihove zemne ostatke progutalo je Crno more. No to, čini se, nisu bile jedine žrtve! Prema svjedočanstvima preživjelih, taj broj bio je daleko veći. Svi ovi događaji rezultirali su potpunim kolapsom korpusa. Ipak, navedene pobune navele su srpske oficire na promjenu imena u Dobrovoljački korpus Srba, Hrvata i Slovenaca. Mora se navesti da ta promjena nije bila ništa više od taktičkog poteza jer su Nikola Pašić i srpska vlada nastavili s provođenjem ekskluzivističke politike, a događaji u Odessi samo su nagovijestili one u budućoj državi.

6. INTERPELACIJA

6. 1. Uvod u interpelaciju

Kako bi potaknuo glavno zakonodavno tijelo da upozna javnost s nesretnom sudbinom Hrvata, dr. Aleksandar Horvat uputio je interpelaciju pod nazivom *Grozote u Odesi* na sjednici Hrvatskog sabora 6. srpnja 1918. godine. Saborski zastupnik Horvat (1875.-1928.) bio je zagrebački odvjetnik i pravaški političar, i to onaj tipičnog kova sljedbenika Josipa Franka. Interpelacija je prije svega bila usmjerena na razotkrivanje srpskog ekskluzivističkog jugoslavenstva, koje za Pašića nije bilo ništa više od oruđa za širenje srpstva. Horvatova je rasprava, zbog političkih razloga, odmah potkopana kako se ne bi otvoreno naglašavalo pravo značenje „narodnog jedinstva“ za srpske političare. Na sve češće upozoravanje hrvatskih političara da jugoslavenstvo „nije niti hrvatsko, niti narodno, niti demokratsko“, srpski su političari odlučili pristupiti ovom problemu na jedan sustavniji način.⁷⁵ Zbog toga, sve izneseno u interpelaciji bilo je napadnuto optužbama kako se radi o neistinama i da je riječ o „smišljenoj harangi“ frankovaca. Srbima je sigurno bilo najlakše optužiti Horvata da manipulira lažnim podacima u korist vlastitih stranačkih probitaka, kako bi skrili pravu istinu o zločinima u Odessi.⁷⁶

U jugoslavenskoj historiografiji Horvatova svjedočanstva često su, ili možda bolje kazati gotovo bez iznimke, negativno interpretirana. Najreprezentativniji primjer takve jugoslavenske historiografije, kako je to izvrsno primijetio dr. Stjepan Matković, jest djelo *Hrvatska u prvom svjetskom ratu: hrvatsko-srpski politički odnosi* Bogdana Krizmana.⁷⁷ Krizman je zaključio da se interpelacijom namjeravalo „što radikalnije obračunati s jugoslavenskom idejom“, pritom istovremeno ispustivši činjenicu da je Aleksandar Horvat nekoliko puta naglasio kako nema namjeru izazvati sukob, već samo prikazati stvarnost izgubljenih Hrvata u Odessi.⁷⁸ Na taj je način Horvat, iako često na meti historiografije, želio očuvati integritet Hrvatske u kulturnom, teritorijalnom i povijesnom smislu. Ipak, možda bi bilo pomalo nerealno očekivati da bi se u razdoblju monarhističke Jugoslavije, ili pak one druge, mogla pokrenuti službena istraga - jedinstvena istraga koja bi razotkrila srpski politički vrh i njegove stoljetne ciljeve.

73 F. POTOČNJAK 1926: 168.; S. MATKOVIĆ 2003 B: 38.

74 F. POTOČNJAK 1926: 173.

75 I. PERIĆ 2000: 406.

76 S. MATKOVIĆ 2003 A: 34.

77 S. MATKOVIĆ 2003 A: 35-36.

78 B. KRIZMAN 1989: 190.

6. 2. Interpelacija⁷⁹

Predsjednik: Prekidam raspravu o indempnitetu i prelazi se na interpelacije. Riječ imade gospodin zastupnik Aleksander Horvat, da stavi i obrazloži svoju interpelaciju.

Zast. dr. **Aleksander Horvat:** Visoki sabore! Onoj himni koju je čas prije ispjevao gospodin zastupnik dr. Živko Bertić o narodnom jedinstvu Hrvata i Srba na temelju navodnog pripovijedanja jednog vojnika, biti ću slobodan, da nadodam nekoliko kitica, i da tim upotpunim i ukrasim tu vele-pjesan o narodnom jedinstvu Hrvata i Srba.

Kada je neki dan moj saborski drug gospodin dr. Ivica Frank u svom indempnitetnom govoru citirao neke iskaze hrvatskih vojnika, što su bili mučeni u ropstvu od nebraće Srba, vikalo se od svih strana na njega, neka iznese imena, i govorilo se, da je to sve izmišljeno (...) jednom riječi tvrdilo se, da su to sve izmišljotine; i od onda se po jugoslavenskom novinstvu piše o „navodnom“ nasilju, počinjenom na hrvatskim vojnicima u Rusiji i predočuje se sve to kao izmišljotina nekih pravaša ili kako nas vi volite nazivati Frankovaca.

Ja bih volio, visoki sabore, da sve to nije istina; volio bih, da su oni desetci tisuća hrvatskih vojnika, koje je srpska ruka umorila u Odesi i bacila u Crno more, na životu i da se vrate svojim obiteljima. Na žalost od dana u dan množaju se ljudi, živi svjedoci te bratske ljubavi, vraćaju se zarobljenici sa polomljenim rebrima, izmrcvareni i izmučeni, koji su prošli tu torturu, koja ih je tamo stigla.

Par dana prije nego li sam podnio ovu interpelaciju, došlo je k meni, dok sam boravio u Zagorju, više ljudi, koji su tek nedavno došli iz ropstva i sami od sebe počeli pripovijedati, što se s njima događalo. Gjuro Dumbović od 25. domobranske pukovnije, rodom iz Zlatara, kazivao mi je da su ih jednog dana strpali u marvinski vagon (...) i otpremili ih u Odesu. (...) Čim su bili iskrcani iz vagona, stalo ih se siliti, da se moraju priznati Srbima. Oni su se otimali i mada su ih mrcvarili i tukli i kundacima na sve moguće načine mučili, dobar dio, ogroman dio izjavio je da su spremni neka ih i ubiju, da ne će zatajiti svog hrvatstva i nazvati se Srbima. Govorili su im Srbi: „Ne ćemo mi vas tako, nego ćemo vas mučiti, dokle duša ne izadje iz vas.“ (Zast. **Marko Mileusnić:** Ah, taj prost narod. Vi hoćete da se Hrvati i pravoslavni kolju ovdje, da nastane pokolj! – Zast. **Stipe pl. Vučetić:** Muči Vlaše! – Zast. **Marko Mileusnić:** Pa i vi popovi zar, čudim vam se, jer vjera uči ne ubij...)

Predsjednik: Gospodine zastupniče, držite se reda i ne prekidajte govornika. (Zast. **Marko Mileusnić:** On hoće da pokolj medju braćom načini. (...) *Na galeriji još veća buka i poklici prema Stranci prava:* Izdajice, dolje Frankovci, hulje!) Prekidam sjednicu!

(Poslije odmora.)

Predsjednik: Nastavlja se sjednica. Prije svega opominjem galerije, koje su ovdje ostale, da se mirno ponašaju, jer ću inače na prvi znak odobravanja ili neodobravanja morati i drugu galeriju isprazniti. Molim gospodina narodnog zastupnika dra. Horvata, da izvoli nastaviti svoj govor.

Zast. dr. **Aleksander Horvat:** Već prije početka saborske sjednice bilo nam je iz raznih strana objavljeno, da se sprema da se moj govor onemogućí. To me ništa ne smeta. Ja vršim svoju dužnost i otkrivam istinu, ja iznosim originalne dokumente i kojima hoću prikazati, koliko su Hrvati morali

79 Slijedi fragmentiran tekst interpelacije. U prijepisu je sačuvan jezik izvornika, a ispravljene su samo očite tiskarske pogreške. Iz: Stenografski Zapisnici Sabora kralj. Hrvatske, Slavonije i Dalmacije: petogodišta 1913.-1918.: od CC. do uključivo CCLVI. saborske sjednice: od 10. prosinca 1917. do 29. listopada 1918. (Nastavak petog ratnog zasjedanja) Vol. VI., Zagreb, 1917. (1918.), 987-1006.

muka u ovom ratu podnijeti od onih, s kojima se ovdje propovijeda bratstvo... (*Buka*. – Zast. dr. **Ivan Palaček**: Radije recite, u koju svrhu to radite.) Svrha je izražena u mojoj interpelaciji.

Pripovijeda Gjuro Dumbović, da su ih ovako na najzvjerskiji način mučili. (...) Mnogi Hrvati spasili su svoj život jedino na taj način, pripovijedao mi je on, što su zatajili, da su Hrvati i rekli, da su Magjari ili Švabe. Takove bi gurnuli par puta u rebra i odbacili na stranu, ali jao njima, ako se je poslije saznalo, da su Hrvati. Ti su platili obično životom.

Ivan Jambrek iz Radoboja bio je jednako siljen, da se nazove Srbinom, a on im je rekao: „Ljudi, kakav bih ja bio Srbini! Ja imadem tri mala sinčića i ženu, i ti su svih Hrvati, pak ne mogu ni ja drugo biti nego Hrvat.“ Osudili su ga smjesta na 25 batina, a on je izjavio, da mogu i stotinu dati on će ipak ostati Hrvat. (...)

Vladko Nežić iz Jaske pripovijedao je, da su ga Česi i Srbi u Kijevu pitali, kako govori. On im je odgovorio: hrvatski. Nato su ga stavili u zatvor, i držali zatvorenog tri dana bez hrane i pila. Napokon mu se smilovao jedan Rus stražar i pustio ga iz zatvora. Čim je izašao van na hodnik, dočekao ga je sa nataknutim bodom srpski vojnik i kundakom ga udario, da je tri dana ležao gotovo bez svijesti. (...)

Lovro Gabrek iz Jalžabeta, vojnik 16. pješ. puk., grozno je bio mučen. O sličnim mukama čitali smo, da su se događale u Španiji za vrijeme inkvizicije. Nakon što su ga izmrcvarili i izbatinali te kundakom obradili sa svih strana, čupali su mu kosu za kosom iz brka. (...) Pripovijedaju ovi bivši zarobljenici, da je taj postupak pobudio negodovanje čitavog pučanstva u Odessi, ali se nitko nije smio ni maknuti, jer je vladao carizam. Svakoga, tko bi samo pisnuo, stigla bi ista sudbina kao i ove nesretnike.

Kazivao im je jedan grobar u Odessi, da su Srbi jedne noći dovezli 18 mrtvih Hrvata, da ih ukopa. On je rekao: „Ja moram od svakoga čovjeka, koga ukopam, znati i zabilježiti ime.“ Oni su rekli: „To su Hrvati, pa ne trebate znati.“ (Zast. **Marko Mileusnić prigovara**. – Zast. **Ivan Zatluka**: Ja ću ti poslati Tvoga izbornika, da Ti on kaže. – Zast. **Marko Mileusnić**: Moji su izbornici pošteniji nego Ti.)

Predsjednik: Molim gospodu zastupnike, da svoje razgovore obave izvan sabornice.

Zast. dr. **Aleksander Horvat**: Visoki sabore! Ja sam ovdje naveo imena, a poslije ću iznijeti teže stvari i jače dokaze. Ovo, što sam iznio, neposredno su mi ljudi kazivali. (...) Zatvarali su ljude u lijes žive i držali ih zatvorene par sati, a nakon toga na mrtvo ustrašene silili ih da predju u tu srpsku, jugoslavensku legiju.

Jednu grupu naših časnika, kad drugi korpus jugoslavenske legije nisu mogli sastaviti, jer naši časnici nisu htjeli da se jave dobrovoljno, do gola su svukli i tjerali je u drugi kat jedne zgrade, a putem su ih srpski komitadžije bičevali po golom tijelu. Kad su došli gore, iznova su ih potjerali dolje uz istu proceduru, a nakon toga po drugi put u drugi sprat, a na koncu bacili su ih na dvorište, gdje su ih čekali nataknutim bodovima. Jedan se je od tih spasio na taj način, što je nastala tolika naslaga trupala ubijenih hrvatskih oficira, da je pao izvan dohvata bajuneta. (...) (Zast. **Marko Mileusnić**: Što to spada pod ovaj sabor?) Ako je ovamo spadalo, da Hrvoj povjeda, kako Bugari navodno muče Srbe, onda svakako spada na hrvatski sabor, da pripovijedamo, kako Srbi muče Hrvate. (...)

Istranin župnik Don D. Hlača napisao je dopis... gdje veli, da se vojnici iz njegove župe vraćaju iz zarobljeništva i pripovijedaju strahote (čita): „...Lomili su im prste na rukama, vukli ih po zemlji, držali po više sati u studenoj vodi, morili ih gladom na način, da bi ih strpali vezane u tamnicu, a onda oko njih i povrh njih vješali mirisave friške hljebove kruha, ne bi li tako na njih djelovali, da se prijave kao „dobrovoljci“ u srpsku vojsku. Neki od njih izbjegli su tim kušnjama jedino tako, jer su se znajući nešto talijanski, izdali za Talijane.“

Starina župnik Stjepan Kropke iz Starog Pazina u Istri piše nam: (čita): „...Srbi, koji su na sve moguće načine mamili naše Hrvate, da se iznevjere svom kralju. (...) Za tu svrhu služili su se najprije novcem i laskavim obećanjima i različitim prijetnjama, a kad to sve nije koristilo, tad su dotičnike mučili, te im ruke i noge odsjekli, pa ih ovako nakažene posprdo bacili u Crno more! (...) Nevina krv ovih naših mučenika neka nam isprosi milost, da divna naša majka Hrvatska, koja takove mučenike ima, bude jednom slobodna i slavna nad svim neprijateljima svojim! (...) (*Odobranje i poklici kod Stranke prava*: Slava im. – Zast. dr. **Ante Pavelić**: Slava svim žrtvama našima. – Zast. **Marko Mileusnić**: Ne bude vam uspjelo ni to korteširanje.)

Visoki sabore, narednik Vid Rajković iz Brinja, koji se vratio iz ruskog zarobljeništva priča po prilici ovako (čita): „...Jedan srpski oficir tumačio je i držao govor: „neka istupi, tko hoće biti srpski dobrovoljac.“ Od nas 1200 momaka istupilo je samo 20-30 ljudi i to Banačani i Srijemci. On oficir upita: „Što ste vi ostali?“ „Mi smo Hrvati i nećemo biti dobrovoljci, a niti na svoju braću i ocele strijelati. Odmah tu na mjestu prostrijelite nas, mi nismo, a niti hoćemo biti dobrovoljci.“ (...) Na žalost 27. listopada 1916. dovezu nas na kolodvor Odesa. (...) Robu na nama derali, tukli, bili i upisivali. Ja nikako nisam htio da se upišem. Tada me je oficir, koji je upisivao, udario dva puta po licu (...) dok me nije krv na nos i usta oblila. (...) U mojoj teškoj boli i patnji čuo sam, kada su dolazili srpski komitači do mene i pitali me udarajući sa nogama u stopalo: „Tko si ti, Hrvat, majku ti hrvatsku živi do večera, dalje ne ćeš. Nek te crnomorske ribe izjedu.“ (...) Osam dana sam ležao, po tom se ustao.“(...)

Program je ovim disidentima bio, da traže federativnu Jugoslaviju. Oni ne će imati srpskog gospodstva, hoće ravnopravnost latinice sa ćirilicom, ravnopravnost hrvatske zastave sa srpskom i slovenačkom, što im nije bilo dozvoljeno u tom prvom jugoslavenskom dobrovoljačkom korpusu. (...) Ovi su disidenti osnovali u Petrogradu list „Jugoslavija“, koji imade netom naznačeni program. (...) Oni vele ovako (čita): „Historija srpskog dobrovoljačkog korpusa u Rusiji jest svakako jedna od najžalosnijih stranica u historiji Jugoslavena. (...) I tko bi mogao reći unapred, dokle će nicati ono otrovno sjeme nepovjerenja, mržnje, zločina i krvi, kojom je našu nacionalnu njivu posipao ovaj korpus.“ (...)

No dok se (u početku) zarobljene oficire na lijepi način pitalo, hoće li da stupe u odred, a one, koji nisu stupili otpremalo natrag u ropstvo; prema zarobljenim vojnicima se sada upotrijebila sasvim druga taktika. (...) To pišu, gospodo, ljudi, koji su umakli iz srpskih šaka. (Zast. **Marko Mileusnić**: Što to spada pred ovaj sabor?)

(Čita): „Prvi su tamo bili dovedeni 1. oktobra 1916. zarobljenici (...) bilo ih je oko 1000, većinom Hrvata i Slovenaca. U kasarni se jednostavno objavilo, da se po volji ruskog cara moraju mobilisati svi Južni Slaveni, pa da se zato ne će obazirati na to, hoće li oni da stupe u dobrovoljce ili ne će. (...) Posve je prirodno, da su zarobljenici protestovali. Zato su u noći 1.-2. oktobra ti zarobljenici bili u grupama od 10-15 ljudi izvedeni pod neku obližnju šupu, gdje ih se linčovalo. Nakon linčovanja pristala je polovina isprebijanih, da ih se uvrsti u čete. Oni, koji su ostali nepokolebivi, zadržani su u kasarni, gdje nisu dobili nikakve hrane. Kroz dan su ležali izmučeni i isprebijani kao mrtvi na podu kasarne. (...) Osim toga su svake noći jedan ili dva čovjeka ostali mrtvi, i kako se naknadno saznaje, takvi su mrtvaci bili potajno bacani u more kraj Odese. Sad nije više nikakvo čudo, što su u to vrijeme često izvlačili iz mora po kojeg „utopljenika“ austrijskog zarobljenika. (...) Kasarna se nalazi u najživahnijem dijelu Odese. Jauci i pomaganja nesrećnih žrtava budili su iz sna odeske građane, i sve bilo uzrujano nečovječnim postupanjem i besmislenom okrutnošću.“ (...) (Zast. **Ivo Frank**: Ponašajte se pristojno tamo gore na galeriji.) (...)

Osobito sramotnu ljagu na formiranje II. divizije baca to, što se redovito svakog zarobljenika opljačkalo, i to bez razlike, da li se dotični javio u dobrovoljce ili ne. Dok je jedna žrtva stenjala pod udarcima, koji su na nju padali kao kiša, i nastojala, da zaštiti svoju nesrećnu glavu, u isto vrijeme

vješte ruke prodirale u žepove i otimala one sirotinjske novce. (...) Nitko se nije brinuo, kakve će posljedice imati takova nasilja na buduće odnošaje Srba s jedne, a Hrvata i Slovenaca s druge strane. (...) Tako se dogodilo da je dobrovoljački odred, mjesto da bude školom bratske sloge, ljubavi i pomirljivosti, postao školom i ognjištem međusobne mržnje.“ (...)

„Razumljivo je, da su u ovakovi „silovoljci“ upotrijebili prvu zgodu da uteku. (...) Kazna se redovito sastojala u batinama i zatvoru, no bilo je i domišljatih komadanata, koji su nastojali da unesu malo raznolikosti u dosadnu jednoličnost kažnjavanja. Tako je n. pr. major Perivoj Ilić nepokorne vojnike kaznio tako, da ih je osudio na smrt. Zatim im je naredio, da svaki sebi iskopa grob, onda ih je privezao. (...) Od generala traže da se promijeni ime Korpusa, da se poprave materijalne prilike, da se srpski emblemi zamjene jugoslavenskim, da se latinica potpuno izjednači s ćirilicom, da se Hrvati i Slovenci odijele od Srba i da se stvore zasebni pukovi. (...)

Tim je autentično prikazan historijat, postanak, osnutak i djelovanje ovih srpskih legija, koje su bile ništa drugo nego mučilište i pakao za Hrvate i koje su uništile na desetke tisuća hrvatskih sinova. (...) I onda neka meni netko govori, da će ta ideja jugoslavenska zaraziti hrvatski narod. (Zast. dr. Živko Bertić: Ne će ga zaraziti, nego će ga ozdraviti. – *Buka.*) (...) Kad bi Crno more znalo govoriti, samo ono moglo bi Vam reći, koliko je tisuća slovenskih i hrvatskih sinova progutalo. (*Nemir na galerijama.*) Što znači to gospodine predsjedniče? Zar ćemo se mi narodni zastupnici dati izazvati od galerija? (Zast. **Marko Mileusić**: To sve nije istina. Zast. **Ivo Frank**: To je zbilja sramota, da se trpi to neprestano izazivanje. – *Buka.*) (...)

Ja sam naveo ovdje imena vrlo mnogo ljudi, i ja bih molio, da se ovako ne govori o ljudima, koju su imali kuraže izići sa svojim imenima, i koji jamče za ono, što su kazali. Taj se dobrovoljac zove Juraj Gračević, sada na dopustu u Kumpulju. On kazuje, da je godine 1916. polovicom listopada, kada su ruski policiste pokupili zarobljenike (...) protjerali ih oko 2000 u Odesu, da je tu već došlo do pobune jer se naši ljudi nisu htjeli dati da podju onamo. On u tom izvještaju dalje kaže (čita): „... Odeska mobilizacija je crna ljaga u historiji srpstva, zbog koje će se stidjeti jugoslavenski Pijemont – mala Srbijica. (...) Baciše se na nas, kao razjarene zvijeri, počеше tući goloruke sužnjeve šakama, kundacima i štapovima, tući do krvi, izbijajući zube, udarcima po uhu razbijati bubnjićem, svaljivati pjesnicama na zemlju, kundacima lomiti rebra i kosti. (...) Kada su stavljali ljudima na glave šajkače (...) mnogima nije moglo da odoli srce i bacahu ih. Jedan pravoslavni Hrvat Ličanin, bacio je šajkaču: „Ja nisam Srbin, nego pravoslavni Hrvat, otac šestero djece, ne mogu i neću da služim kralja Petra.“ Načelništvo zatujilo kao ranjena zvjer i bacilo se na žrtvu (...) udaravši ga šakama po glavi, ispod rebara, u trbuh. (...) Ljudi su bježali u kasarne, skakali preko zidova u dvorište hospitala, skakali kroz prozor. Slabosilci su lovili ustaše, tukli, i gonili u zatvor. Zarobljenike utjerali su u kasarnu, i tamo zvjerski tukli. Do nas su dopirali jauci sužnjeva kao da ih žive režu. (...)

„Kanatnij zavod“ bio je pun soba, hodnika i pregrada kao starodnevni labirint. U svakoj sobi su se odigravale tragedije i (u kojima) je tekla krv sužnjeva Hrvata. Sve užase u odeškom labirintu nadilazila je tamnica, gdje su gospodarili Srbi bez svjedoka. (...) Utamničenci nisu dobivali jesti. Bilo je ljudi, koji su čamili bez jela pet-šest dana. Ne samo kruh nego i vodu uskraćivahu „slabosilci“ omraženim „šokcima“. Istina, na stranu i na vodu izvodili su „slabosilci“ sužnjeve, no pri tom iskaljivahu svoju srdžbu kundacima. Ljudi su radje trpili žedju nego izlazili. (...) Pojedince izvodili bi u hodnik i tukli kundacima. Pri tom lomili sužnjevima rebra, ključne kosti i ruke. (...) Ribari i mornari odeški nalazili su mrtvace u Crnome moru. (...) Sve se ovo odigravalo koncem listopada 1916. godine u „Kanatnom zavodu“, a štampi entente, pogotovo engleskoj, slali su Srbijanci opsežne izvještaje o „uspješnom“ osnivanju jugoslavenske vojske.“ (...)

O prvom ustanku na „Kulikovom polju“ imao je vijesti od civilista očevidac i samih ustaša učitelj Slavko Felja. (...) Slali su na sela hodni bataljun. Na čelu i začelju Srbe dobrovoljce s municijom i puškama, a u sredini Hrvate s puškama bez municije. (...) I dodjoše tako na „Kulikovo polje“. Na pustom „Kulikovom polju“ prekipila je žuč u Hrvatima. Oni zastadoše. „Živila monarkija Habsburga. Živila domovina! Živio kralj Franjo Josip!“ zaoriše sužnjevi. (...) I kao lavovi, držeći puške za cijevi, podjoše na juriš protiv svojih mučitelja s bojnim klikom: „Živio kralj!“ (...) Srbi su se vratili s kozacima. I Kozaci, jezdeći na svojim laganim konjima, opališe na ustaše salve. (...) Masa ustaša Hrvata bez streljiva, zakrvarila je, i umirala, još uvijek odavajući počast svome zakonitom vladaru: „Živio kralj Franjo Josip!“ I svršilo je s time, da je razboj ostao puna hrpa krvi i mesa. (...)

Visoki sabore, ovih strahota mogao bih čitati ne znam koliko. Još imam ovdje nekoliko slučajeva, ali stvar je toliko grozna i užasna, da mislim, te nije nužno, da dalje ovu crnu sliku crtam. (...) Na temelju svega toga pitam: (...) Je li kr. zemaljska vlada voljna o tim strahotama počinjenim u ime i po nalogu s nama zaraćene kraljevine Srbije, obavijestiti ministarstvo vanjskih poslova, da o tog nečuvеноj povredi međunarodnog prava prigodom mirovnih pregovora uzmogne voditi račun i pribaviti doličnu zadovoljštinu hrvatskim vojnicima, koji nisu krenuli vjerom, te njihovim obiteljima. *(U Stranci prava burno odobravanje.)*

Predsjednik: Odgadjam sjednicu do 6 sati poslije podne.

(Svršetak sjednice u 3 sata 15 časaka po podne.)

7. ZAKLJUČAK

Spoznajući nepobitne činjenice može se dati zaključak koji ide samo u jednom smjeru: vjekovna težnja srpske politike znatno je utjecala na događaje isprepletene tankim nitima o snu velikosrpske ideje. Jesu li na to utjecali pojedinci koji su znali kako i na koji način upravljati masama ili je to genetika jedne misli unutar jednog naroda? Upravo ta misao formirala je stvaranje svega onoga što nije nalikovalo na poniznost, prihvaćanje slobode drugog čovjeka i njegovu naravnu težnju za potpunom slobodom.

Svi događaji redom opisani u ovome radu govore upravo u prilog ovih riječi. Stvaranje velikosrpske ideje dovodi do zatiranja svega onoga što iz nje ne proizlazi, a jugoslavenska ideja bila je samo paravan u stvaranju stoljetnih ciljeva do kojih je trebalo doći. Na tragu toga, pored svih ostalih, nebitno različitih srpskih projekata, stvoren je i Srpski dobrovoljački korpus. Ovaj korpus negirao je i zatirao sve ono što nije srpsko, ubijao je sve ideje narodne slobode i ravnopravnosti. Sam naziv korpusa odao je slijed budućih događaja. Bilo da se, prilikom stupanja u njegove redove, polagala prisega kralju Petru ili da se borilo ispod srpske zastave, sve je uvijek vodilo prema istome ušću – Velikoj Srbiji.

Proučavajući interpelaciju, kao vjerodostojan izvor činjenica o događanjima u Odessi, može se istaknuti bitnost težnje Hrvata za očuvanjem svog vlastitog integriteta i nadom u postojanost i legitimnost istog. Ta činjenica je nepobitna! Unutar same interpelacije mora se sagledati i sporan broj hrvatskih žrtava. Oko tog broja može se polemizirati; doista, navode se velike brojke, no ne možemo sa sigurnošću utvrditi, prema Horvatovom iskazu, je li ih bilo na „desetke tisuća, koje je srpska ruka umorila u Odesi i bacila u Crno more.“ Iako se ne zna točan broj stradalih, činjenice govore same za sebe, bez obzira na postojanje jugoslavenske historiografije i njene političke obojanosti. Žrtva je žrtva i niti jedna nije premala da se o njoj ne bi javno progovorilo. Odessa je bila samo uvertira

i stvarni nagovještaj budućih događaja u hrvatsko-srpskim odnosima. Valja istaknuti da je i sam Horvat naglašavao taj problem, stvarni problem koji se ne može i ne smije pripojiti krvotoku jednog naroda, nego zastrašujućoj politici pojedinaca, opsjednutih snom o srpskoj hegemoniji.

Upravo stogodišnjica stradanja Hrvata u Odessi zadužuje nas da još jednom odamo počast žrtvi – žrtvi stradanja hrvatskog naroda. Kao takva nikada ne smije biti zaboravljena; ona možda jest potopljena, skrivena u mračnim dubinama Crnog mora, ali i dalje vapi za istinom i potpunim razotkrivanjem same sebe. U toj žrtvi ne spava osuda, ne spava zlo i mržnja! Ona je tu – za nas! Uči nas izgradnji boljeg svijeta!

IZVORI

Stenografski Zapisnici Sabora kralj. Hrvatske, Slavonije i Dalmacije: petogodišta 1913.-1918.: od CC. do uključivo CCLVI. saborske sjednice: od 10. prosinca 1917. do 29. listopada 1918. (Nastavak petog ratnog zasjedanja) Vol. VI., Zagreb, 1917. (1918.)

LITERATURA

I. BANAC, 1995 – Ivo Banac, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji: Porijeklo, povijest, politika*, Zagreb, 1995.

H. ČAPO, 2014 – Hrvoje Čapo, Identifiability in Warfare: Croatian soldiers' multinational ambiance of service (1914-1918), *Review of Croatian history*, 10, Zagreb, 2014, 23-46.

D. DUKOVSKI, 2005 – Darko Dukovski, *Povijest srednje i jugoistočne Europe 19. i 20. stoljeća*, Zagreb, 2005.

G. GRLICA, 2000 – George Grlica, *Odessa in 1917 from a Croatian perspective*, New York, 2000.

M. KLEMENČIĆ, 1993 – Mladen Klemenčić, Veliko-srpska teritorijalna posezanja, *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja*, 2 (2-3 (4-5)), Zagreb, 1993, 285-304.

B. KRIZMAN, 1989 – Bogdan Krizman, *Hrvatska u prvom svjetskom ratu: hrvatsko-srpski politički odnosi*, Zagreb, 1989.

M. KRLEŽA, 1990 – Miroslav Krleža, *Deset krvavih godina i drugi politički eseji*, Sarajevo, 1990. (1957.)

H. MATKOVIĆ, 1993 – Hrvoje Matković, *Suvremena politička povijest Hrvatske*, Zagreb, 1993.

H. MATKOVIĆ, 1998 – Hrvoje Matković, *Povijest Jugoslavije*, Zagreb, 1998.

S. MATKOVIĆ, 2003A – Stjepan Matković, Ratni zločini nad Hrvatima u Odesi 1916., *Politički zatvorenik*, 140, Zagreb, 2003, 34-38.

S. MATKOVIĆ, 2003B – Stjepan Matković, Ratni zločini nad Hrvatima u Odesi 1916. (II.), *Politički zatvorenik*, 141, Zagreb, 2003, 36-42.

S. MATKOVIĆ, 2004 – Stjepan Matković, Ratni zločini nad Hrvatima u Odesi 1916. (IV.), *Politički zatvorenik*, 143, Zagreb, 2004, 36-40.

M. PAULOVA, 1925 – Milada Paulova, *Jugoslaven-ski odbor: (povijest jugoslavenske emigracije za svjetskog rata od 1914-1918)*, Zagreb, 1925.

I. PERIĆ, 2000 – Ivo Perić, *Hrvatski državni sabor: 1848.-2000.*, Zagreb, 2000.

F. POTOČNJAK, 1926 – Franko Potočnjak, *Iz emigracije: U Rusiji*, Zagreb, 1926.

D. ŠEPIĆ, 1961 – Dragovan Šepić, *Supilo diplomat: Rad Frana Supila u emigraciji 1914-1917. godine*, Zagreb, 1961.

D. ŠEPIĆ, 1970 – Dragovan Šepić, *Italija, saveznici i jugoslavensko pitanje: 1914.-1918.*, Zagreb, 1970.

M. VALENTIĆ, 1991 – Mirko Valentić, Prva programska formulacija velikosrpske ideje, in: *Izvori velikosrpske agresije: rasprave, dokumenti, kartografski prikazi*, ed. Miroslav Brandt, Zagreb, 1991.

Luka Knez
University of Zadar

ODESSA – DREAM OR REALITY OF THE LOST CROATS

Summary

This paper, through the display of the imperialistic core of the Greater Serbia and the impossibility of implementing the Yugoslav thoughts in Serbian political projects, analyzes a long time neglected issue of the Serbian Volunteer Corps in Odessa in 1916. The work examines the historical context of the formation of the Serbian Volunteer Corps and reflects the bad situation between Croats and Serbs, who were forced to fight under the Serbian flag and Serbian insignia – in the Serbian corps. Their idea that the corps should take the Yugoslav name caused many conflicts which culminated on October, 23th 1916 on the Kulikov field. It is this place that has become a scaffold for 13 Croats and not just for them – the number of victims is much higher. They were guilty of refusing to fight for the Serbian political interests. To support this research, as the rich historical source, fragmented transcript of the parliamentary session at which Aleksandar Horvat brings many testimonies about the sufferings of Croats in Odessa is added. They have, by all accounts, presaged the events in the future common state.

Keywords: Great Serbia; Nikola Pašić; Greater Serbia; Yugoslav committee; Serbian Volunteer Corps; Aleksandar Horvat; interpellation; Kulikov field; Odessa; Franko Potočnjak